

ПРИКАЗИ

УДК 330.342.14+316.323.6(049.3)

Душан Достанић

*Институт за политичке
студије, Београд*

ЛУКСУЗ И КАПИТАЛИЗАМ

VERNER ZOMBART

LUKSUZ
I
KAPITALIZAM

Приказ књиге: Вернер Зомбарт, *Луксуз и капитализам*, Mediterran Publishing, Културни центар Новог Сада, Нови Сад, 2011, 208. стр.

Пред нама је дело које се први пут на немачком језику појавило још 1922. године. Нажалост, на српски превод чекало се скоро деведесет година. Упркос чињеници да је Вернер

Зомбарт (Werner Sombart) својевремено био изузетно цењен економиста и социолог (предавач на Универзитету Фридрих Вилхелм, данас Универзитет Хумболт, који је и тада, као и данас, представљао једну од најпрестижнијих академских институција у Европи) и, поређења ради, много познатији од свој пријатеља Макса Вебера, он није довољно превођен на српски језик. До сада је само његово прво дело, *Социјализам и социјални покрети* објављено у Србији, и то још давне 1922. године.

Луксуз и капитализам спада у Зомбартова дела која се баве истраживањем настанка и духа капитализма, што је представљало ауторову преокупацију током целог живота. Оно је плод економско-историјских истраживања којима је циљ био преграда његове књиге *Модерни капитализам*. У том смислу, *Луксуз и капитализам* се надовезује на књигу *Јевреји и економски живот*, односно представља увертиру за књигу *Рат и капитализам* и са њима чини органску целину. У свом предговору аутор напомиње да би исправнији наслов требао да гласи *Љубав, луксуз и капитализам*. Већ

тима Зомбарт експлицитно излаже основну идеју своје књиге, а то је да је луксуз створио капитализам, док је са друге стране, сам луксуз плод легитимне, а још више нелегитимне љубави. Секуларизација љубави, заједно са владавином жене, или како то Зомбарт каже женке, довела је до појаве луксуза, који ће створити капитализам. Расипништво високог друштва може се ставити на терет љубавницама и супругама. Другим речима, развој луксуза стоји у блиској вези са супремацијом женке, без обзира на њену улогу.

Када говори о луксузу, Зомбарт га поистовећује са потребом за префињеношћу, да би затим појам луксуза додатно сузио ограничавајући га само на лични луксуз, који настаје из саможивих и материјалистичких мотива. Он настаје из чисто чулне радости у уживању. Тако дефинисан луксуз заснован на чулном уживању, Зомбарт успева да повеже са сексуалном жељом и еротиком, а на крају крајева са љубављу. „Судећи према жељи за рафинирањем и умножавањем стимуланса, биће да њен узрок, на крају крајева, лежи у нашем сексуалном животу: чулна наслада и еротика су, најзад, једно исто. Због тога се први импулс за било каквим развитком луксуза у великој већини свих случајева сигурно може свести на некакво свесно или несвесно осећање љубави“ (стр. 78). Баш због тога, свуда где се љубавни живот развија природно

и слободно влада луксуз. Тиме аутор тврди да љубав и луксуз у комбинацији стварају модерни капитализам. Наравно, може се рећи и да је луксуз одувек постојао у неком облику, па тако и у средњем веку и да сваки луксуз не рађа капитализам. Зомбарт примећује да је под утицајем жена и женске владавине дошло до квалитативних промена луксуза. Ранокapиталистички и средњевековни луксуз нису иста ствар. У раном капитализму долази до тенденције за кућњем, а луксуз све више добија приватни карактер и смешта се у кућу. Уређивање и улепшавање дома представља тактику женке како би везала мужјака за себе. Заправо, Зомбарт тврди да је смисао за удобност и уметност уређивања стана дело куритзана. Друга промена се очитује кроз објективизацију луксуза и његов прелазак из непродуктивног у продуктивни луксуз. Ова промена је фундаментално значајна за развој капитализма. Трећа тенденција је усмерана ка чулном доживљају и рафинирању. Луксуз више не служи некаквим идеалним вредностима (уметност) већ све више тежи ниским и анималним инстинктима. Када луксуз постане ствар чула, он захтева и рафинирање, односно све већу употребу физичког рада и префињених материјала да би се израдили луксузни предмети. И ова тенденција према Зомбарту утиче на развој капиталистичког облика производње. Четврта промена ставља

све већи нагласак на збијање времена. „Отакако се индивидуа отргла из заједнице која ће је надживети њен животни век постаје мерило њеног уживања. Свако понаособ жели да доживи и проживи што више од мена ствари. (...) Жена не може да чека. Заљубљени мушкарац још мање“ (стр. 117).

Природно, уз луксуз се јављају и многи други чиниоци који га додатно поспешују: славољубље, помпа, покондиреност, жеља за моћи и разметањем... Ово постаје још очигитије ако се луксуз сведе на жељу да се неко добро прибави пре него што га прибави неко други. Тај елементарни нагон у посебним околностима развија се у правцу развоја луксуза. На овом месту, Зомбарт поново уводи еротику, јер да би се из нагона за такмичењем јавио лични луксуз, потребно је да живот већ буде хедонизиран и еротизован. Управо то се догодило у друштву 18. века. Тако је већ крајем средњег века владао велики луксуз, да би крајем 18. века прешао све границе.

Зомбарт посебно истиче способност луксуза да ствара тржишта. Другим речима, када богати не би много трошили сиромашни би умрли од глади. Тиме луксуз доводи до развоја капиталистичких облика економије. „У настанку модерног капитализма луксуз је припомогао на веома различите начине: он је, примера ради, одиграо суштинску

улогу у превођењу феудалног у грађанско богатство (задуживање). Ту ипак треба узети у обзир његову снагу стварања тржишта коју човек себи уопште на тај начин може да појасни“ (стр. 138). Грубо речено, расипништво се може сматрати личним пороком, али утолико уколико поспешује трговину оно се претвара у јавну врлину. Луксузна потрошња утиче на организацију индустријске производње и отвара врата капитализму. Тиме се Зомбарт супротставља тада доминантној тези, која води порекло још од Маркса, да се капитализам суштински унапређивао географским ширењем и односима добити, особито експлоатацијом колонија у 16. столећу (стр. 137). Такву погрешну представу прихватила је и историјска школа националне економије која је сматрала да су просторно ширење, „удаљена добит“ и „извоз“ учинили капиталистичку организацију нужном. Зомбарт доказује да многе капиталистички организоване индустрије луксуза немају никакве везе са извозом, него су чисто локалне, као и да све извозне индустрије нису капиталистичке. У складу са тим он обара и представу по којој је занатство исто што и производња за муштерије, док је капитализам производња за непознат круг потрошача. Супротно томе немачки економиста тврди да капитализам постоји и код производње за муштерије, као што и занатство може производити за непознатог потрошача. Наравно

Зомбарт је свестан да сам луксуз није створио капитализам, него да су и колоније и модерна војска допринеле развоју тржишта за капиталистичку производњу, али то није централна тема ове његове књиге. То питање по-дробније је размотрено у његовим другим студијама.

Разлози који луксузне индустрије чине пре подесним за капиталистичку организацију су: природа процеса производње, природа добити (тражња за луксузним добрима је еластична и зависи од моде и тренутног каприца богатих) и историјски разлог (односно вештачко заснивање индустрије луксуза). Ипак, најважнији предуслов које је морао бити испуњен да би тај економски систем могао да постоји ипак је била добит примерена његовој суштини (стр. 196). Једина могућност стицања велике добити било је улагање у луксузне индустрије.

Да би доказао ову своју тезу Зомбарт приступа опсежним историјским и економским истраживањима показујући кроз које промене је пролазио живот у Европи у 16, 17. и 18. веку и како је дошло до развоја луксуза, да би затим доказао да капиталистичка организација у трговини, пољопривреди и индустрији настаје као трговина, односно производња луксузне робе. У том смислу, Зомбартова студија представља не само економску, историјску и социолошку студију него повремено залази и у

домен историје уметности или историје приватног живота. При томе, аутор своје тврдње базира на изузетно богатој грађи. У њу спадају историјске и економске студије, путописи, мемоарска грађа, разни извештаји итд. Они су потребни како би се са једне стране могао разумети дух времена које је створило велики луксуз, а са друге стране приказао однос луксуза и капитализма.

Тако аутор упућује на појаву дворова од настајања већих кнежевских дворова до стварања модерних дворова и модерног начина живота. „Разумљиво је што су се управо у Италији стале да развијају основне карактеристике таквог живота, будући да су се ту најпре испунили услови: пропаст виштештва, формирање апсолутне државе, препород наука и уметности, друштвени таленти, велико богатство и тако даље“ (стр. 13). Са модерним дворovima започиње и царство дворских дама, а са њима и сјај, галантност и раскош дворског живота, односно долази до развоја луксуза. Годишњи трошкови одржавања домаћинства појединих француских владара премашивали су укупне јавне приходе богатих италијанских градова. Трошило се на градњу велелепних дворца, гозбе и раскошне одоре, а све то женама за љубав. Управо је мадам де Помпадур представница читаве културе *ancien régime*, она је пре свега представница

укуса и обликовања живота према споља.

Поред развоја дворова долази и до рађања нове врсте богатства, коју супротно феудалном богатству аутор назива грађанско богатство. Тако долази до промене унутар старе структуре друштва. Ствара се један нови слој. „Из старог племства и новог богатства у виду новца, нарочито током два столећа између 1600. и 1800, створио се један посве нови друштвени слој чију љуштину испрва и даље чини феудални животни стил. То, другим речима, значи: велики део нових богаташа (*nouveaux riches*) уздигао се у племићки слој“ (стр. 20). Тако долази до стапања отменог племства и плебејског новца, јер стара аристократија настоји да прати луксузни животни стил нових богаташа. До 17. столећа готово да већ нестаје старо, феудално племство, а све новоосноване племићке породице потичу из грађанског, привредног сталежа. Снага и величина овог уплива битно ће утицати на промену читаве структуре племства. Луксуз који настаје на двору, постепено се шири на све кругове друштва који су били у било каквој вези са двором. Сви богатији људи били су обузети истом потребом за сјајем и раскоши. Тако се потреба за показивањем и луксузом посебно интензивно разбуктала међу новим богаташима. „Постоји појава која се у нашем културном кругу стално и изнова враћа – да људи из народа који се брзо обо-

гате то богатство користе претежно у луксузне сврхе“ (стр. 100). Зомбарт учача паралелу између развоја потребе за луксузом и напредовања неплемства, јер једина особина којом се они могу одликовати јесте способност да воде живот у изобиљу.

Паралелно с тим од 16. столећа долази до наглог развоја великих градова који у 18. веку постају милионске метрополе. Аутор на овом месту указује да су велики градови заиста велики уколико су седишта највећих конзументата или већине конзументата. Они дакле, настају као стецишта потрошње. Зомбарт тврди да производња, трговина и индустрија нису у стању да створе велике градове. У доба када настају велики градови индустрија још није постала снага изградње велеграда. Своју тезу да велики градови настају као плод концентрације потрошње, под притиском ранокapиталистичког развоја, Зомбарт поткрепљује примерима Берлина, Париза, Лондона, Рима, Амстердама... Они су стога стециште луксуза, јер отварају нове могућности ведрога и изобилног живота, а тиме стварају и све нове облике луксуза. Раскош се негује преко позоришта, музичких и балетских дворана, финих ресторана, хотела и продавница луксузне робе.

Ипак, као што смо већ указали, највећа промена долази услед секуларизације љубави. „Не знам који је догађај важнији за

читавао обликовање живота старог и новог друштва до ли промене кроз које је пролазио однос међу половима од средњег века па све до рококоа. Особито разумевање за генезу модерног капитализма најтешње је повезано с тим да се на прави начин цене оне темељне промене кроз које пролази обављање те најважније ствари“ (стр. 56). Ова промена, блиско је повезана и са предходно поменутиим процесима, јер се однос према љубави најпре мења у оквирима дворског и племићког слоја, као и свих оних који се на њих угледају. Зомбарт почетак секуларизације љубави смешта у 11. век. Ту ново схватање љубави као нечег ведро, слободног и земаљског шире мизангери, трубадури и лирски песници. Они су зачетници модерног схватања љубави, која се претвара у уживања и заједно са њим постаје садржај и сврха живота. Живот зарад љубави постаје смисао 18. века. Ново хедонистичко-естетско поимање жене и љубави имало је свој одјек и у сфери брака који се разумевао као спој две хетерогене ствари – поретка и љубави. У име љубави брак се деградира и исмева. На крају се, уочава Зомбарт, брак и љубав међусобно искључују. „Када у једном друштву поред везане љубави почне да се гнезди и она слободна, онда су жене које служе тој новој љубави или заведене девојке из пристојних породица и браколомке или курве“ (стр. 65). Аутор се упушта у детаљно разматрање историје

проституције почев од средњег века и до промена до којих у тим оквирима долази. Паралелно са легитимисањем љубави, која је сама себи сврха, и ванбрачних веза долази и до рафинирања и довођења тих веза на виши ниво, а љубав постаје слободна уметност. Прихватање таквих љубавних веза шири се постепено са дворова на све друштвене слојеве. Ствара се један посебан и поштован слој жена, разних дворских дама, куртизана, конкубина, метреса, великих љубавница и кокета. Дворске даме и кнежевске метресе захваљујући својим чарима утичу на моћне мушкарце и усмеравају токове културног развоја. Елегантне метресе и куртизанае врше утицај на формирање укуса пристојних жена. Оне диктирају културу и моду. Временом у велеградима број грађанских метреса расте, а у вишим слојевима се ствара обичај да се поред венчане супруге издржава и елегантна жена. Ово се односи и на нови слој финансијског племства. Зомбарт указује на економски значај овог типа љубави. „Трошкови које су те везе и везице (*liaisons*) проузроковале (још ће бити речи о томе) чинили су највеће ставке у буџетима великих финансијера (...)“ (стр. 72). Колико су куртизанае и кокете формирале укус дама у друштву, толико су и пристојне жене, следећи њихов стил, трошиле велике суме новца на свој полумонденски стил живота. Зомбарт закључује да у таквом друштву куртизана води

главну реч и да се по њој усклађује живот. У том друштву, биле су испуњене основне претпоставке за развој великог луксуза: богатство, слободно обликовање љубавног живота, стремљење појединих група становништва да се докажу наспрам других, живот у велеграду који је, пре 19. столећа увек био средиште луксуза (стр. 79). Када је утврдио постојање луксуза као историјску чињеницу, Зомбарт га доводи у везу са владавином женке и развојем капитализма. Добар део тог расипништва се може ставити на рачун нелегитимне љубави, док су остатак дугова направиле легитимне супруге.

Међутим, владавина женке није одговорна само за квантитативно повећање луксуза, него и за његову квалитативну промену.

Капиталистичка привреда настаје у околностима већ постојеће потребе за луксузом, а капиталистичке облике развија најпре трговина и то луксузном робом: лековима, зачинима, парфемима, пигментима за боју, накитом, шећером итд. „Трговина уопште не би постојала без увоза луксузних добара, будући да без њих ни људи тамо преко не би могли да купују европску робу“ (стр. 145). Чак је, у крајњем случају и трговина робљем служила производњи луксуза и луксузних добара. У свом истраживању Зомбарт увиђа да је међународна, капиталистички вођена трговина добрима која

нису луксузна постојала само у два случаја - жито и бакар. Исти је случај и са трговином на мало. Штавише сва капиталистичка трговина на мало бавила се искључиво луксузном робом. Типичан представник такве трговине је трговац свиленом робом.

Луксуз је утицао и на стварање капиталистичке организације у пољопривреди, а то се догодило када је земља коју су обрађивали сељаци претворена у пашњаке за испашу оваца како би се задовољила потреба за вуном. Вуна је са друге стране била материјал за производњу финих, луксузних тканина. Такође, на развитака капиталистичке пољопривредне производње утиче и све истанчанији укус добродостојних житеља великих градова према храни што значајно подстиче раст потражње за пољопривредним производима. И у колонијама пољопривредна производња значи производњу луксузних добара. Ту такође имамо на делу капиталистичку производњу, чак и када она почива на неслободном, робовском раду. Без обзира на робовски рад сви елементи капиталистичког предузећа су ипак присутни: владавина принципа зараде, економског рационализма, величина, друштвена подела рада између вођства производње и радништва.

На крају аутор разматра везу између капиталистичке индустријске производње и луксуза и закључује да је ту веза изме-

ђу развоја потребе за луксузом и развоја капитализма јасна и опишљива. Да би ограничио поље свог истраживања Зомбарт дефинише појам луксузне индустрије. По његовом мишљењу, обележје које суштински одређује индустрију луксуза јесте врста својства самог произведеног добра. Другим речима, ако је произведено добро високог квалитета тада је и индустрија која га поризводи луксузна. Аутор доказује да су се индустрије луксуза брзо рашириле и постале капиталистички организоване, што подразумева производњу на велико и крупан капитал. То је случај са индустријом свиле, а предионице из 14. века су колевке производње на велико. „Па можда је и први потврђени случај фабрике на капиталистичкој основи током средњег века у Европи управо индустрија свиле“ (стр. 173). Аутор затим разматра и друге индустрије: чипке, огледала, порцелана... да би закључио да не постоји ни једна једина луксузна индустрија која најкасније до 18. века није преведена у капиталистичку форму и производила на велико, а многе су од почетка створене на капиталистичкој основи што је случај са индустријом стакла или шећера.

Такође, Зомбарт се бави мешовитим индустријама, онима које не производе искључиво луксузна добра, и примећује да они делови индустрије који потпадају под капитализам увек производе луксузне производе.

Дакле, из старих заната се издвајају капиталистички организоване индустрије које производе луксузну робу. То је случај са индустријом вуне. Онај њен део који производи fine и скупоцене тканине већ је веома рано капиталистички организован и производи на велико. „Другим речима: колико индустрија вуне учествује у изградњи модерног капитализма, утолико представља луксузну индустрију“ (стр. 179). Производња тканина за масовну употребу била је занатски организована. Исто важи и за индустрију лана, шивење, кожаре, израду шешира, грађевинску индустрију итд.

Тако на крају Зомбарт указује на могући пут развоја капитализма повезујући однос према љубави, владавину жене и велики луксуз са стварањем капиталистичких облика производње. Потреба за луксузом створила је потребу за капитализмом. То би значило да капитализам није створила производња него потрошња, односно да је свако потрошачко друштво нужно и капиталистичко друштво. Доминантни животни стил у Европи 18. столећа захтевао је настанак капиталистички организоване трговине, пољопривреде и индустрије.